

Gamla Älvsborgs slott
Göteborg 185 inom fastigheten Majorna 140:8, Göteborgs
stad och kommun. Arkeologisk förundersökning i form av
skadedokumentation av befästningsmur

Gamla Älvsborgs slott
Göteborg 185 inom fastigheten Majorna
140:8, Göteborgs stad och kommun.
Arkeologisk förundersökning i form av
skadedokumentation av befästningsmur

Jeanette Gustavsson och Mats Sandin

**Gamla Älvsborgs slott. Göteborg 185 inom fastigheten Majorna 140:8, Göteborgs stad och kommun.
Arkeologisk förundersökning i form av skadedokumentation av befästningsmur**

Rapport 2016:4

© Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ 2016

Fastighet: Majorna 140:8, Göteborgs kommun, Västra Götalands län

Länsstyrelsebeslut dnr: 431-30696-2015

Belägenhet i SWEREF 99 TM: Norr 6398465 m, Öst 315670 m

Höjd över havet: -1 till 1,5

Beställare: Klippan Kulturfastigheter

Projektnummer: G1520

Projektansvarig: Lillemor Olsson

Fältansvarig: Mats Sandin

Övrig personal: Jeanette Gustavsson

För personalens meriter hänvisas till Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativs hemsida

Fältarbetstid: 2015-09-10 - 2015-09-11

Undersökningsområdets storlek: 76 m²

Arkiv: Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ

Foton: Där fotograf ej anges är bilder tagna av fältpersonalen

Omslagsbild: Undersökningsområdet mot öst. Bilden visar schaktet där fettavskiljaren skall placeras

Kartor och planer: Framställda av Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ med data från FMIS och Lantmäteriet (medgivandeavtal © Lantmäteriet Dnr R50321710_140001)

Redigering och layout: Sara Lyttkens, Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ

Tryck: Nordbloms Trycksaker AB, Hamburgsund

Sökord: befästning, befästningsmur, fästning, Gamla Älvsborg, Gamla Älvsborgs slott, 1500-tal, 1600-tal, industrilämning

Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ

Slakthusgatan 8 A

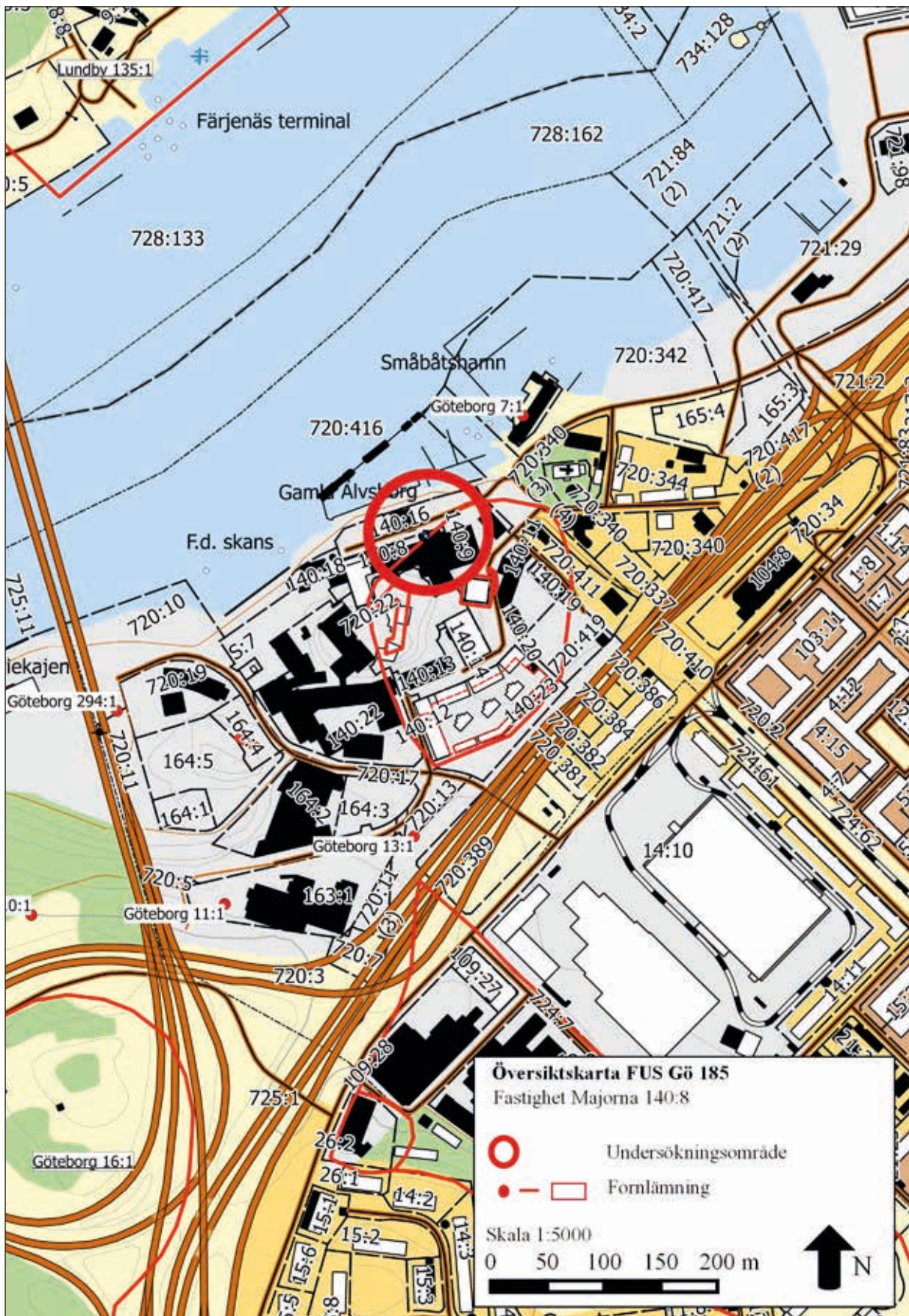
415 02 GÖTEBORG

www.riogbg.se

kontakt@riogbg.se

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Undersökningsområdet.....	6
Fornlämningsmiljö.....	6
Tidigare fynd och undersökningar.....	6
Syfte.....	6
Metod.....	6
Undersökningsresultat.....	9
Schakt.....	9
Lagerföljd mot väster.....	11
Lagerföljd mot öster.....	13
Lagerföljd mot norr.....	14
Lagerföljd mot söder.....	14
Fynd.....	15
Analysresultat.....	15
Tolkning	15
Antikvarisk bedömning.....	15
Källor.....	16

Figur 1. Översiktskarta med platsen för undersökningen markerad. Skala 1:5000.

Gamla Älvsborgs slott

Göteborg 185 inom fastigheten Majorna 140:8, Göteborgs stad och kommun. Arkeologisk förundersökning i form av skadedokumentation av befästningsmur

Sammanfattning

På uppdrag av Länsstyrelsen i Västra Götalands län har Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ utfört en arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning enligt 2 kap. 13 § KML inom fastigheten Majorna 140:8. Anledning var att Klippans kulturfastigheter schaktat och bergsprängt för att installera en fettavskiljare för ett restaurangkök inom fornlämningsområdet. Vid undersökningen gjordes en dokumentation av de skador som uppkommit vid bergssprängning och schaktning.

Fastigheten ligger inom fornlämning Göteborg 185, vilken utgör lämningarna efter Gamla Älvsborgs fästning. Vid undersökningen dokumenterades delar av befästningsverken. Då befästningsmuren blivit bortsprängd och bortgrävd utfördes undersökningen genom att schaktet rensades upp för att därefter skadebeskrivas, fotograferas och mätas in. Profiliriting upprättades i ena sidan av schaktet. Inga naturvetenskapliga prover insamlades.

Den del av befästningsmuren som sprängts bort var 4,5 meter lång och cirka 3,4 meter bred. Muren har uppförts på hälleberg. Mot murens utsida (Göta Älv) kunde vattenavsatta lager dokumenteras och över dessa fanns bevarade jordlager med fynd. Den bevarade höjden av muren i kanten av schaktet är 1,4 meter. I den östra och västra sidan av schaktet finns bevarad förlängning av befästningsmuren. I schaktets södra del påträffades omrörda raseringslager. I schaktets östra kant påträffades även lämningar efter 1800-talets industriverksamhet på platsen. Efter att dokumentationen genomförts täcktes skadan med markduk och därefter med särskiljande grusmaterial. Ovanpå grusmaterialet placeras sedan fettavskiljaren.

Efter avslutad undersökning anser Rio Göteborg Natur- och kulturkooperativ att inga ytterligare antikvariska åtgärder krävs inför installationen av fettavskiljaren. Fornlämningen kvarligger dock under nivån för skadedokumentationen i det aktuella schaktet.

Inledning

Rio Göteborg har utfört en arkeologisk förundersökning i form av en schaktningsövervakning under två dagar i september månad 2015. Vid undersökningen dokumenterades skador efter ett ingrepp i fornlämningen Göteborg 185 i Göteborgs stad och kommun (figur 1 och 2). Fornlämningen består av befästningslämningar och kulturlager efter Gamla Älvsborgs fästning.

Undersökningsområdet

Slottet och fästningen Gamla Älvsborg (RAÄ nr Gö 185) ligger vid Göta älvs mynning mot västerhavet (figur 3). Fornlämningen ligger på en större och en mindre bergsklippa direkt invid den södra älvkanten. Den aktuella undersökningsytan ligger alldeles intill en av de industribyggnader som uppfördes för Göteborgs porterfabrik år 1813. Idag används byggnaden som hotell. Byggnaden är uppförd direkt på befästningslämningarna efter Gamla Älvsborg.

Fornlämningsmiljö

Slottet omtalas första gången år 1366 men etableras troligen några år tidigare. Slottet har varit en viktig plats i Svensk historia under årens lopp. Läget för slottet var i begynnelsen militärt strategisk men även väl lämpad för hamnverksamhet. I området kom även under mitten av 1500-talet Älvsborgsstaderna ligga. Slottet är mest känt för Älvsborgs första- och andra lösen i samband med Nordiska sjuårskriget och Kalmarkriget.

Efter att slottet avecklades i början av 1660-talet kom Kungsladugård att omflyttas från Majorna ned till området strax utanför befästningarna (Berg 1882, Hallén 2007, Järpe 1986, Lovén 1996, Ragnesten 2011, Widén 1956, Widén 1963). Här förlades sedermera Ostindiska kompaniets hamn i anslutning till den nordliga befästningsdelen Skinnareklippan. Under protoindustrialismen etablerade sig sedan Göteborgs glasbruk vid borgklippans västra sida och Lorents porterbruk vid den östra sidan. Porterbruket blev sedan köpt av Carnegie och växte sedermera och inkorporerade stora delar av slott och fästning. På västra sidan och toppen av borgklippan etablerade sig sedan sockerbolaget. Fornlämningsområdet är i dag främst bebyggt med äldre industribyggnader från huvudsakligen 1800-talet samt lite modernare byggnader från tidigt 2000-tal (Lindälv 1977, Vester 2011).

Tidigare fynd och undersökningar

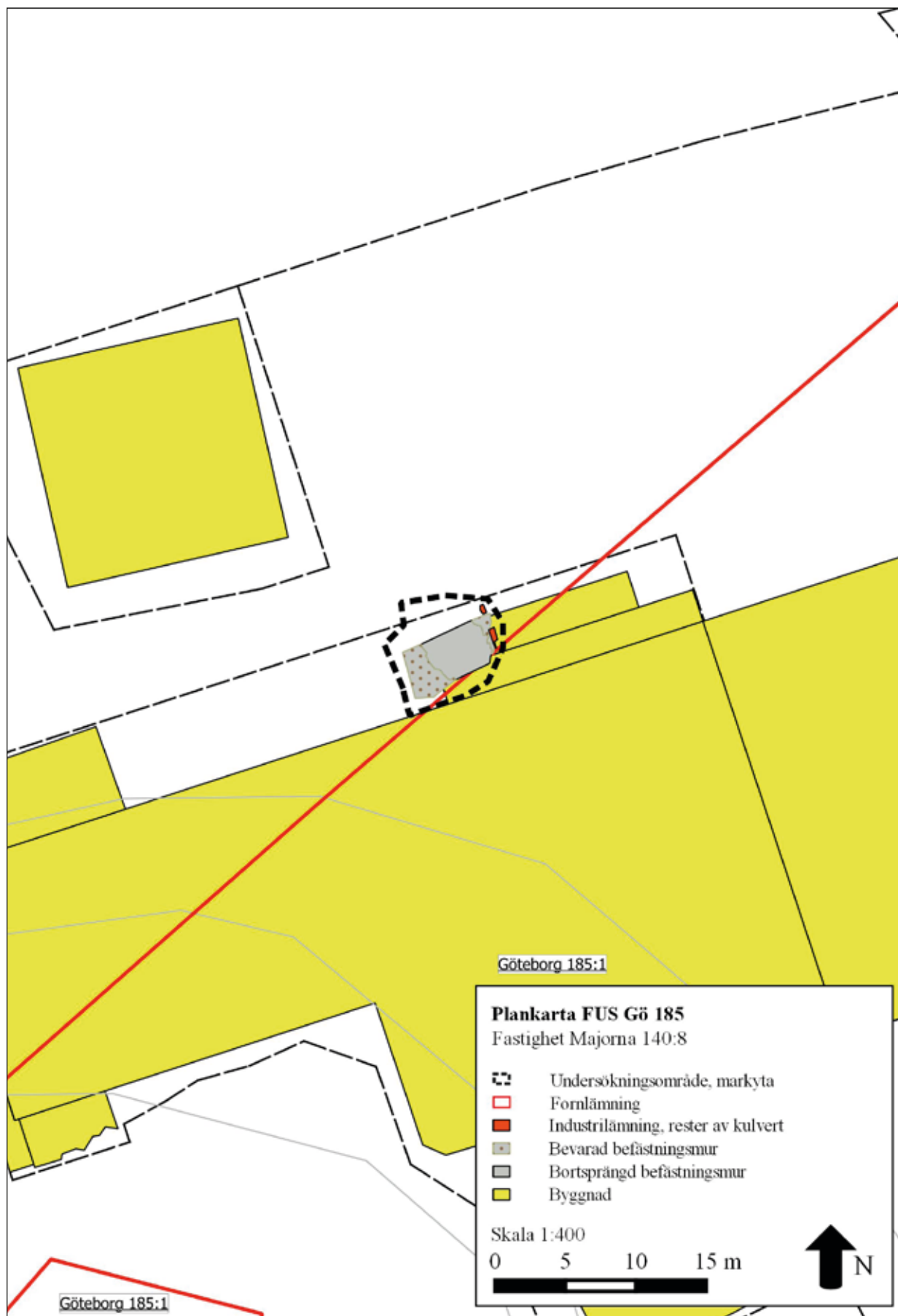
Fornlämningsregistret har en alltför snäv avgränsning av Gamla Älvsborgs slott. Den avgränsning som finns är enbart lokaliserad till de undersökta delarna av slottsberget och undersökta delar av befästningsverken. Tidigare antikvariska bedömningar har antagit att stora delar av slott och fästning varit bortschaktad eller på annat sätt förstörda (Järpe 1986). Mindre bitar av slottets undersökta delar samt undersökta befästningsverk inryms för närvarande i dagens fornlämningsbegränsning. De senaste årens arkeologiska förundersökningar och undersökningar av fornlämningen har påvisat att befästningar och hamnanläggningar står att finna på alla områden som finns redovisat vara slott/fästning i kart- och arkivmaterial (Ragnesten 2011, Sandin & Wennberg 2007a-2007f, Sandin & Wennberg 2008, Sandin 2011).

Syfte

Målen för arkeologisk förundersökning är i första hand deskriptiva (planerings- och beslutsunderlag). Eftersom förundersökningen utfördes som schaktningsövervakning där ingreppet redan var utfört, var syftet i detta fall att ta fram, dokumentera och tolka de lämningar som framkommit vid schaktningen.

Metod

Vid undersökningen dokumenterades delar av de yttre befästningsverken. Då befästningsmuren blivit bortsprängd och bortgrävd utfördes undersökningen genom att schaktet rensades upp för att därefter skadebeskrivas, fotograferas och mätas in. Profiliritning upprättades i ena sidan av schaktet. Inga naturvetenskapliga prover insamlades.

Figur 2. Plankarta med utritat undersökningsområde och schakt. Skala 1:400.

Figur 3. Utsnitt ur karta över Göta älvs mynning från mitten av 1600-talet. Älvsborgs slott syns i bildens mitt på södra sidan av älven (Utsnitt ur topografiska kartor XXIV nr 15. Krigsarkivet).

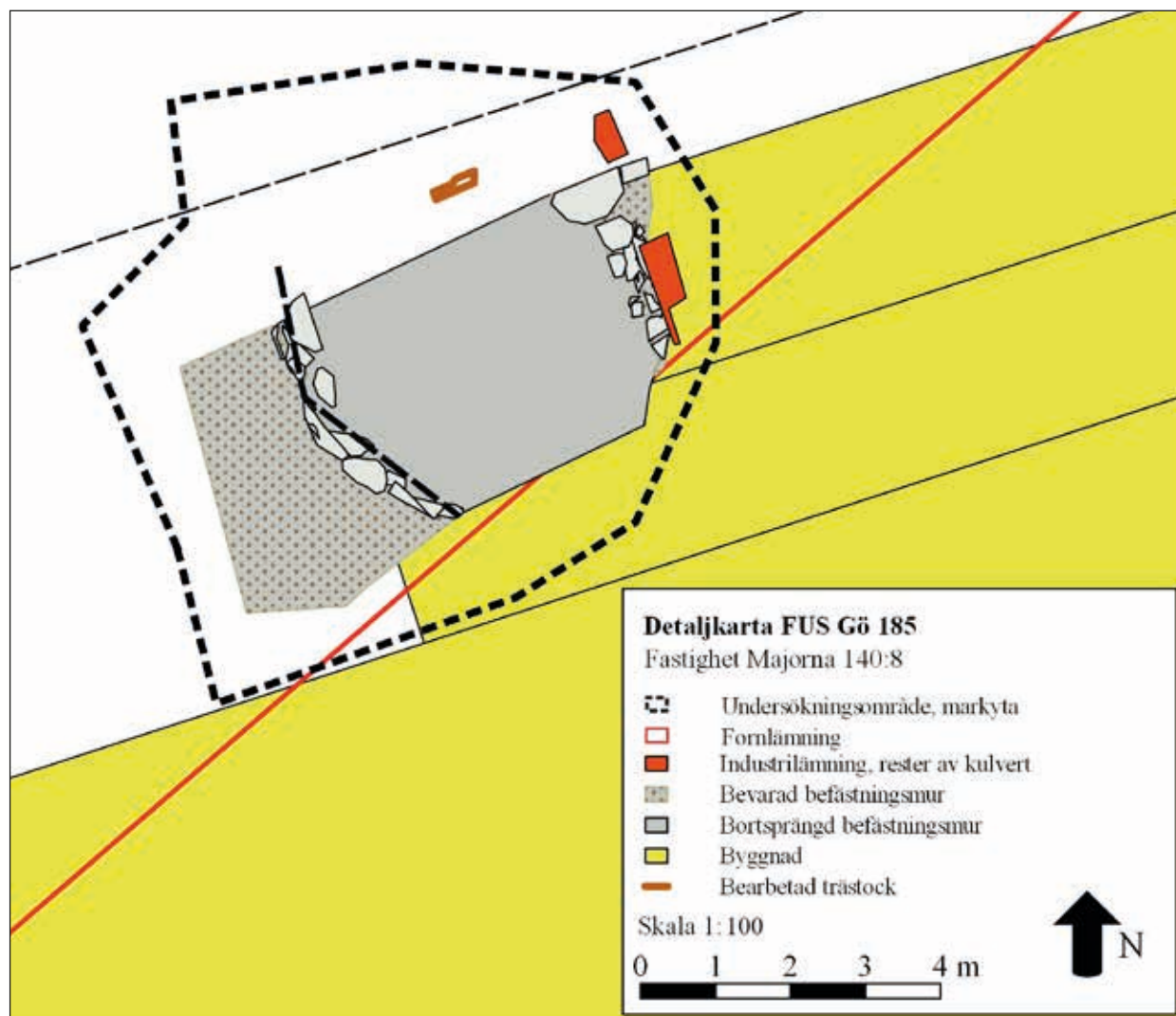
Figur 4. Ritning över Älvsborgs slott 1657. I ritningen har den berörda befästningsdelen markerats. (Krigsarkivet, Fortifikationens ritningar. Planer. Grundritning 0424:194:144a).

Undersökningsresultat

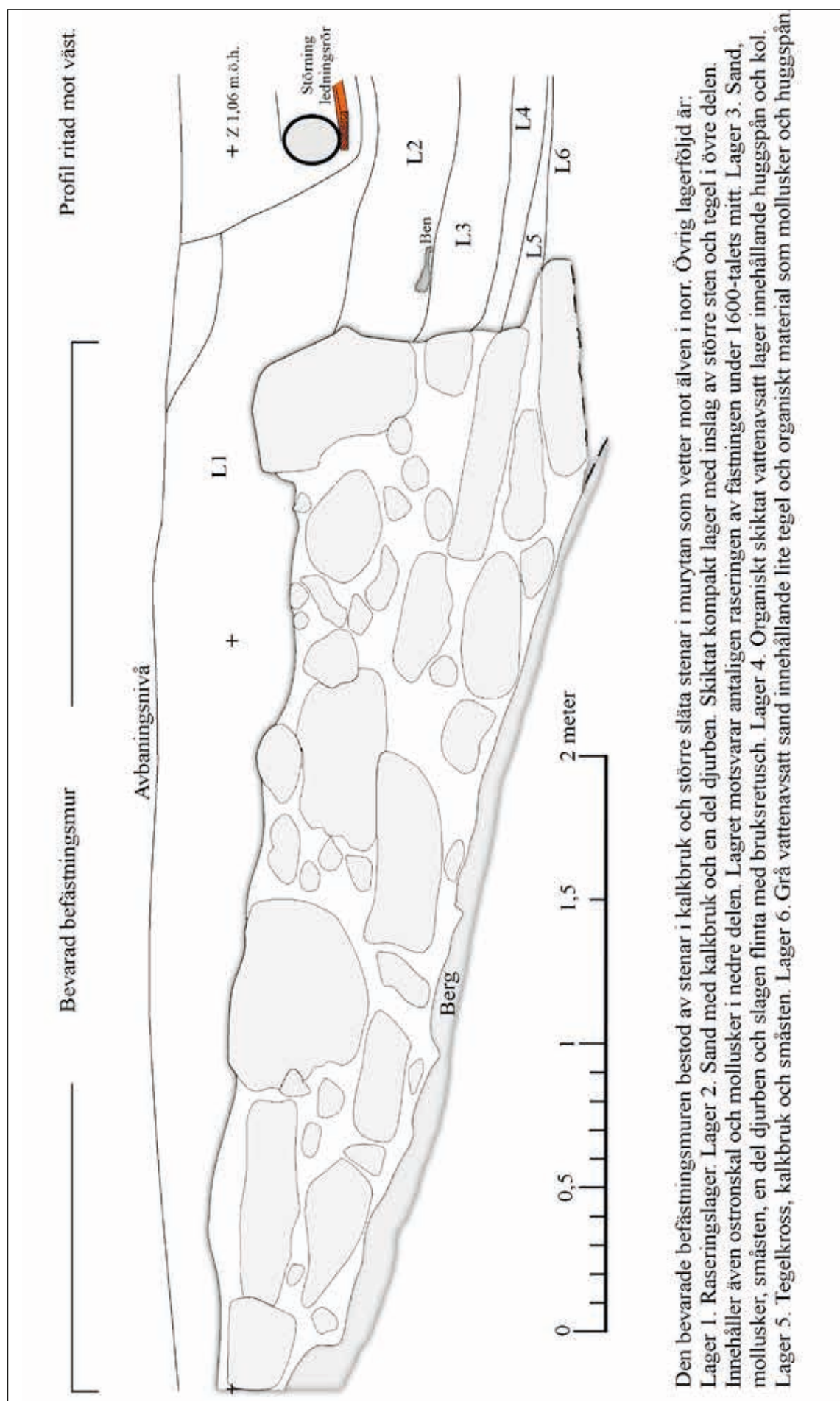
Nedan följer en beskrivning av undersökningsresultaten:

Schakt

Schaktet var beläget väster om huvudentren till Novotel (figur 4 och 5). Då dokumentationen påbörjades var schaktet redan grävt till botten och delar av befästningsmuren och berggrunden hade sprängts bort. Murar och lager dokumenterades därför huvudsakligen i profil i schaktväggarna. En profilritning i skala 1:20 upprättades över den västra schaktväggen (figur 6). I den södra delen av schaktet syntes rester av berggrunden (delvis bortsprängd) som sluttade ned mot norr. Huvuddelen av schaktet hade före sprängningen upptagits av befästningsmuren. Muren, i form av en skalmur, var anlagd direkt på berget och även byggd ned i skrevor i berggrunden. Muren har löpt i öst-västlig riktning och varit minst 3,3 meter tjock och kunde spåras i huvuddelen av schaktet. Muren var bevarad i västra och östra schaktväggen. Dock framkom kalkrester på mellanliggande osprängda bergspartier där sprängmassor blivit bortgrävda. Murens utsida mot älven (norra sidan) kunde enkelt ses inom schaktet, men murens insida (södra sidan) låg utanför schaktets begränsning. Endast i en mycket kort sträcka centralt i schaktets södra kant avsaknades rester av muren. Endera visar detta murens bredd eller så har denna del av muren blivit störd vid ett tidigare tillfälle, troligen vid uppförandet av lagerbyggnaderna på platsen under 1800-talet.

Figur 5. Detaljkarta över undersökningsytan. I figuren redovisas de iaktagna resultaten från undersökningen. Skala 1:100.

Den bevarade befästningsmuren bestod av stenar i kalkbruk och större släta stenar i murytan som vetter mot älven i norr. Övrig lagerföljd är: Lager 1. Raseringslager. Lager 2. Sand med kalkbruk och en del djurben. Skiktat kompakt lager med inslag av större sten och tegel i övre delen. Innehåller även ostronskal och mollusker i nedre delen. Lagret motsvarar antagligen raseringen av fästningen under 1600-talets mitt. Lager 3. Sand, mollusker, småsten, en del djurben och slagen flinta med bruksretusch. Lager 4. Organiskt skiktat vattenavsatt lager innehållande huggspån och kol. Lager 5. Tegelkross, kalkbruk och småsten. Lager 6. Grå vattenavsatt sand innehållande lite tegel och organiskt material som mollusker och huggspån

Figur 6. Profilritning över den västra schaktväggen.

Yttersidan på muren var byggd av stora stenblock, med inkilade mindre stenar (skolstenar). Den var fogad med kalkbruk och mellan stenarna i murkärnan syntes även skärvor av stortegel. Alldeles norr om muren har den gamla strandlinjen gått. I denna norra del av schaktet dokumenterades vattenavsatta sandlager. I dessa lager fanns huggspån och annat organiskt material samt rikligt med snäckskal/mollusker (figur 7). I den östra delen av schaktet löpte en tegelkultvert i nordsydlig riktning. Kulverten var byggd av sidor i fyra skift tegel. Botten och tak konstruerades med två lager tegelsten med en halv stens förskjutning.

Den framtagna delen av kulverten var 3,4 meter lång, 0,4 meter bred och 0,5 meter hög. Den sluttade mot norr och har troligen använts som avlopp för verksamheten vid Carnegie porterbruk under 1800-talet.

Figur 7. Foto där de vattenavsatta lagren framträder i bildens nedre kant under det gula kalkrika lagret. Foto mot norr.

Nedan följer lagerföljderna och lagerbeskrivningarna av schaktets olika sidor. Lager beskrivs från gatunivå/avbaningsnivå och ned.

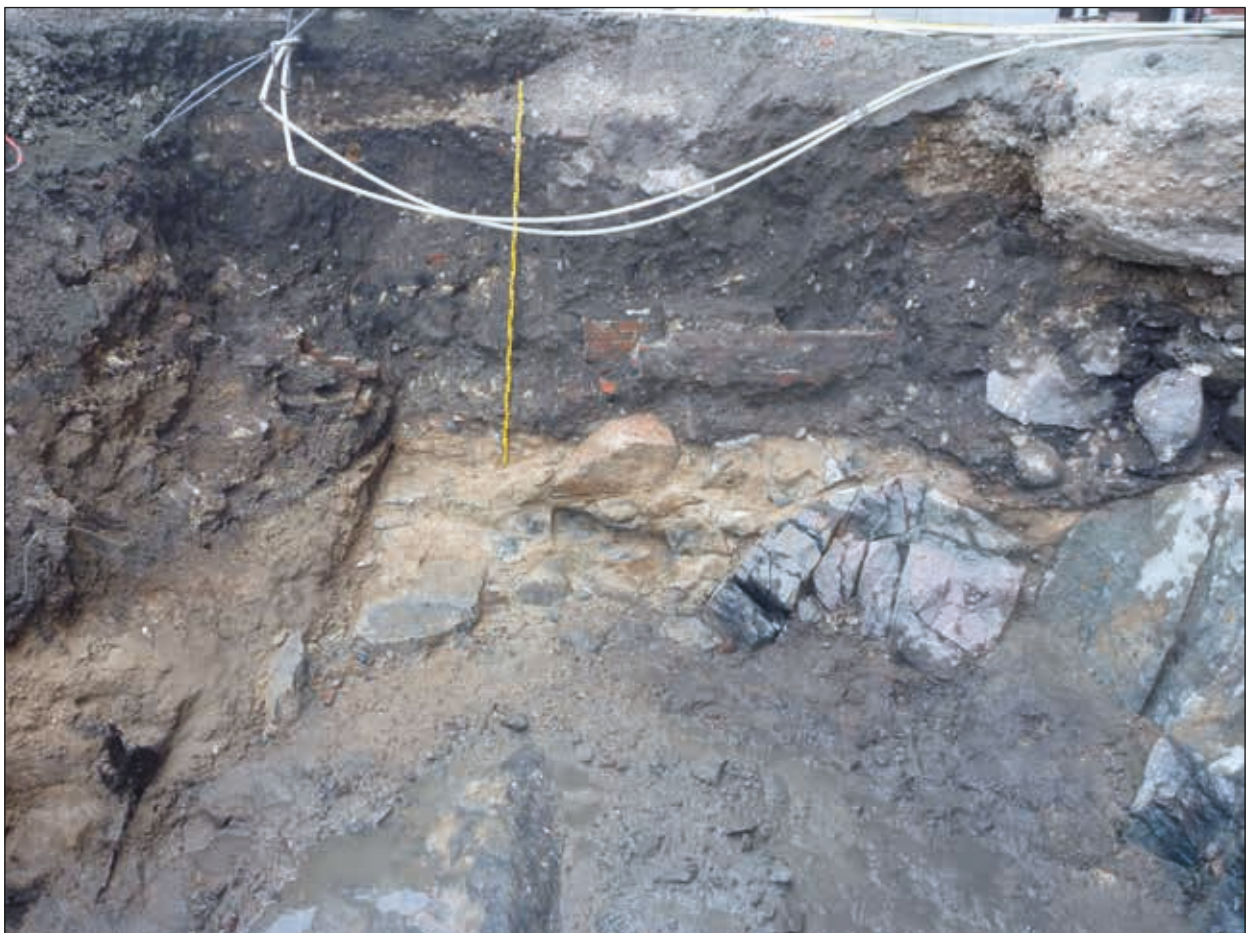
Lagerföljd mot väster

Profilen ritades cirka 1,5 meter under marknivå, med anledning av att jordlagren i schaktet redan var avlägsnade (figur 6 och 8).

- **Lager 1** - Raseringslager
- **Lager 2** - Sand med kalkbruk och en del djurben. Skiktat kompakt lager med inslag av större sten och tegel i övre delen. Innehåller även ostronskal och mollusker i nedre delen. Lagret motsvarar antagligen raseringen av fästningen under 1600-talets mitt.
- **Lager 3** - Sand, mollusker, småsten, en del djurben och slagen flinta med bruksretusch.
- **Lager 4** - Organiskt skiktat vattenavsatt lager innehållande huggspån och kol.
- **Lager 5** - Tegelkross, kalkbruk och småsten.
- **Lager 6** - Grå vattenavsatt sand innehållande lite tegel och organiskt material som mollusker och huggspån.

Figur 8. Foto av den västra schaktväggen.

Figur 9. Foto av den östra schaktväggen. Notera resterna av tegelkulverten i bildens mitt.

Lagerföljd mot öster

Lagerbeskrivningen motsvarar lager från marknivå och ned till berggrunden (figur 9)

- Gatubeläggning
- Grus cirka 0,3 meter
- Omrörda raseringslager med rör, ledningar med mera. Denna nivå är störd och omrörd ned till nivån för 1600-talslagren. Lagret innehöll tegel, sten, kalk, sot, organiskt material, djurben, sockertoppsformar och flintgods. Genom detta lager löpte en tegelkulvert (se ovan) som stört de omliggande lagren. Den nedre delen av dessa lager utgjordes eventuellt av äldre raseringsmaterial som var smetigare och innehöll mer sten och kalkbruk (för lite av lagret syntes i profilen för att kunna avgöra en tolkning). I nivå med kulvertens överyta syntes en kalkbrukshorisont, därunder framkom i lagret några större stenar och under dessa kom ytterligare en kalkbrukshorisont. I denna nedre del hittades äldre dekorerat golvkavel cirka 1,85 meter under dagens marknivå (figur 10).
- Äldre raseringslager, nivå för bevarade 1600-talslager. Består av sten och ljusgult kalkbruk från raseringen av befästningsmurarna. Detta lager saknades i delar av schaktkanten.
- Bevarade murrester.
- Berggrund.

Figur 10. Väggekavel från slottet. Datering till slutet av 1500-talet – början av 1600-talet. Likadant kakel är funnet vid tidigare undersökningar i fornlämningen (Ragnesten, 2011:207, Wideen 1963 :83).

Lagerföljd mot norr

Lagerbeskrivningen motsvarar lager från marknivå och ned till avbaningsnivå/botten av bortsprängd berggrund (figur 7).

- Grus cirka 0,5 meter.
- Omrörd rasing, cirka 2 meter. Innehöll ledningar, tegel, kalkbruk, sten, sockertoppsformar mm.
- Äldre raseringslager, nivå för bevarade 1600-talslager. Består av sten och ljusgult kalkbruk från raseringen av befästningsmurarna. Skiktad gul sand med mollusker, sten tegel, kalkbruk, enstaka större stenar (lager 4).
- Sandlager/vattenavsatt lins med sand med inslag av organiskt material. I detta lager framkom delar av en trästock (ek?). Väster om stocken var det organiska-/huggspånslagret relativt tjockt (cirka 0,2 meter). Öster om stocken syntes det ej.
- Sandlager vattenavsatt

Lagerföljd mot söder

Lagerbeskrivningen motsvarar lager från marknivå och ned till avbaningsnivå/botten av bortsprängd berggrund (figur 11).

- Grus och betongklump i öster.
- Tegel och raseringsmaterial.
- Svart smetig lera och stora stenar, tolkat som omrört raseringsmaterial.
- Äldre raseringslager, nivå för bevarade 1600-talslager. Består av sten och ljusgult kalkbruk från raseringen av befästningsmurarna. Gråare mot väster.
- Befästningsmur i den västra delen (berggrund på denna nivå i öster)
- Berggrund

Figur 11. Foto av den södra schaktväggen.

Fynd

Inga fynd omhändertogs vid förundersökningen. Fyndmaterialet beskrivs i samband med lagerbeskrivningarna ovan.

Analysresultat

Inga naturvetenskapliga analyser har genomförts vid undersökningen.

Tolkning

Inom undersökningsytan påträffades resterna efter en mycket välbevarad befästningslämning. Inom ytan har de yngre ovanliggande raseringslagren skyddat fornlämningen från förstörelse under modern tid. Tyvärr resulterade aktuell exploatering i att befästningsmuren sprängdes bort utan att man gjort en dokumentation av platsen innan. Dock kunde undersökning ge vissa rudimentära resultat. Den del av den yttre befästningsmuren som sprängts bort visade sig vara 4,5 meter lång och cirka 3,4 meter bred. I den östra och västra sidan av schaktet finns bevarad förlängning av muren. Denna yttre befästningsmur visade sig här och som bastionsmuren i fornlämningens sydöstra del ha uppförts på hälleberg (Ragnesten, 2011:149-151). Mot murens utsida (Göta Älv) påträffades vattenavsatta lager och över dessa fanns bevarade fyndförande jordlager (figur 4). Höjden av befästningsmuren uppgick i kanten av schaktet till 1,4 meter. I schaktets östra kant påträffades även lämningar efter 1800-talets industriverksamhet på platsen (figur 7 och 9).

Antikvarisk bedömning

Efter att dokumentationen genomförts täcktes skadan med markduk och därefter med särskiljande grusmaterial. Ovanpå grusmaterialet skall sedan fettavskiljaren placeras. Rio Göteborg anser att inga ytterligare antikvariska åtgärder krävs efter avslutad undersökning och inför installationen av fettavskiljaren. Fornlämningen kvarligger dock under nivån för fettavskiljaren och direkt invid aktuellt schakt.

Källor

Litteratur

Berg, Wilhelm	1882	Gamla Elfsborg
Hallén, Per	2007a	Majornas historia: krig och oxar, sill och socker: nedslag i uthamnen Majornas historia fram till 1920
Järpe, Anna	1986	Nya Lödöse
Lindälv, Elof	1977	Klippans kulturresevat och andra byggnadsminnen i Majorna
Lovén, Christian	1996	Borgar och befästningar i det medeltida Sverige
Ragnesten, Ulf (red.)	2011	Gamla Älvsborg i nytt ljus. Arkeologiska undersökningar 2004–2006
Sandin, Mats och Wennberg, Tom	2007a	Gamla Älvsborg Etapp 1 & 3. Göteborg 185. Göteborgs kommun. Arkeologisk rapport från Göteborgs stadsmuseum 2007:18. Göteborgs stadsmuseum
Sandin, Mats och Wennberg, Tom	2007b	Gamla Älvsborg Etapp 2. Göteborg 185. Göteborgs kommun. Arkeologisk rapport från Göteborgs stadsmuseum 2007:19. Göteborgs stadsmuseum
Sandin, Mats och Wennberg, Tom	2007c	Gamla Älvsborg VA-verket. Göteborg 185. Göteborgs kommun. Arkeologisk rapport från Göteborgs stadsmuseum 2007:20. Göteborgs stadsmuseum
Sandin, Mats och Wennberg, Tom	2007d	Gamla Älvsborg Etapp 4. Göteborg 185. Göteborgs kommun. Arkeologisk rapport från Göteborgs stadsmuseum 2007:26. Göteborgs stadsmuseum
Sandin, Mats och Wennberg, Tom	2007e	Gamla Älvsborg. Yttre befästningsverk. Göteborg 185. Göteborgs kommun. Arkeologisk rapport från Göteborgs stadsmuseum 2007:29. Göteborgs stadsmuseum
Sandin, Mats och Wennberg, Tom	2007f	Gamla Älvsborg. Befästningsverk och porterindustri. Göteborg 185. Göteborgs kommun. Arkeologisk rapport från Göteborgs stadsmuseum 2007:30. Göteborgs stadsmuseum
Sandin, Mats och Wennberg, Tom	2008	Ett sargat fäste. Vasatidens belägringar av Gamla Älvsborg ur ett arkeologiskt perspektiv. Göteborg förr och nu, s. 141-172
Sandin, Mats	2011	Majorna 164:1, Göteborgs stad och kommun: särskild utredning
Vester, Tommie	2011	Industriepoken vid Klippan. Ragnesten, U. (red.). Gamla Älvsborg i nytt ljus. Arkeologiska undersökningar 2004-2006. Arkeologisk rapport från Göteborgs stadsmuseum 2011:1, s. 38-40
Wideen, Harald	1956	Gamla Älvsborg
Wideen, Harald	1963	Älvsborgs slott: grävningfynd och byggnadsindustri. Göteborgs Historiska Museum. Berättelser för 1960-1962, s 35-91

Kartor

Ritning över Älvsborgs slott   1657   Fortifikationens ritningar. Planer. Grundritning
0424:194:144a

Karta över Göta älvs mynning   Mitten 1600-   Krigsarkivet, topografiska kartor XXIV nr 15
från mitten av 1600-talet   tal

Digitala källor

FMIS   2015   fmis.raa.se

